

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ящук Т.А.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Стаття присвячена сучасному стану фінансового забезпечення функціонування вищих закладів освіти. Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму та тенденції фінансування вищої освіти в Україні. У статті аналізуються основні показники стану та розвитку української системи освіти. Проведено статистичне дослідження основних показників фінансування вищої освіти України. Вивчено структуру витрат за джерелами фінансування, за формою власності і функціями, які виконує вища освіта. **Ключові слова:** фінансовий механізм, фінансове забезпечення, джерела фінансування, вищі навчальні заклади, освітні послуги, ринок освітніх послуг.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань повноправного входження України у світовий економічний простір є підготовка кадрів, яких потребує національна економіка та які мають бути конкурентоспроможними на світовому ринку праці. Однією з умов досягнення поставленого завдання є фінансування української системи вищої освіти, яке відповідає потребам економічного розвитку країни на сучасному етапі. В останнє десятиліття в умовах гострої недостатності держбюджетного фінансування вищої освіти в Україні актуальною економічною і соціальною проблемою є питання реформування механізму фінансування вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим проблемам вдосконалення і реформування освіти приділяється систематична увага на всіх етапах суспільного розвитку. Питання, пов'язані з управлінням фінансами та механізмом фінансування вищої освіти, знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних вчених І. Грищенка, В. Вітлінського, В. Андрущенка, Т. Боголіб, О. Драгана, В. Гапона, І. Вахович, С. Ніщिमної, О. Фонова, Б. Старцева, М. Іванова, І. Каленюк, А. Колода, В. Куценка, В. Нікітіна, А. Павленка, В. Сафонові, С. Хамініч та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених присвячено питанням механізму фінансування вищої школи, бюджетного фінансування вузів, освітнього кредиту

тощо. Разом з тим, наукова інтерпретація сутності процесу фінансування вищої школи в цілому і розвитку окремих елементів його механізму є актуальною. Так, в працях вітчизняних і зарубіжних вчених не одержало належного відображення питання щодо комплексної оцінки фінансового стану українських вищих закладів освіти. Це і обумовлює необхідність проведення подальших досліджень.

Мета статті – аналіз сучасного стану фінансування вищої освіти в Україні, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення фінансового забезпечення функціонування ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Оцінка фінансово-економічних результатів у діяльності ВНЗ за сучасних умов існування в освітньому просторі також є актуальною з позицій управління конкурентоспроможністю та важливості розробки стратегічних рішень щодо пошуку можливостей диверсифікації освітньої діяльності. Результати оцінки фінансово-економічних результатів діяльності закладів освіти дозволяють обґрунтувати рішення щодо максимізації доходів; побудови ефективного механізму управління вищим навчальним закладом; використання ринкових механізмів залучення фінансових коштів.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», фінансування вищих закладів освіти державної форми власності здійснюється за рахунок коштів державного бюджету; фінансування вищих навчальних закладів комунальної

Таблиця 1

Показники підготовки фахівців вищими навчальними закладами України
I-IV рівнів акредитації у 2011-2016 рр.

Показники	2011/ 2012 н. р.	2012/ 2013 н. р.	2013/ 2014 н. р.	2014/ 2015 н. р.	2015/ 2016 н. р.
Кількість закладів – усього, од., у тому числі за формами власності:	805	785	767	664	659
- державною та комунальною	633	619	609	520	525
- приватною	172	166	158	144	134
Кількість студентів – усього, осіб, у тому числі формами навчання:	2246363	2106174	1992882	1689226	1605270
- денною	1403249	1352150	1309592	1153293	1141291
- вечірньою	7665	6586	5555	4797	3822
- заочною	835449	747438	677735	531136	460157
Кількість студентів у розрахунку на 10000 населення	519	488	463	393	375

Джерело: розроблено автором за даними [2]

форми власності відбувається за рахунок коштів відповідних бюджетів, а фінансове забезпечення вищих навчальних закладів приватної форми власності здійснюється їх власником. Окрім того, для фінансування вищих закладів освіти можуть залучатися додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством, зокрема: плата за надання освітніх послуг, надходження від науково-дослідної діяльності ВУЗу, орендна плата та інші. Отримані кошти спрямовуються на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу у порядку і на умовах, визначених законодавством та його статутом [1].

Протягом останніх років динаміка кількості закладів вищої освіти та чисельності студентів має різні характеристики (табл. 1).

Аналіз даних свідчить про поступове зменшення кількості вищих навчальних закладів. Так, на початок 2011 р. мережа вищих навчальних закладів становила 805 закладів, у яких навчалося 2246363 студентів. Тенденція неухильного зростання кількості студентів, що мала місце з другої половини 1990-х років була, насамперед, проявом переходу України до масової вищої освіти. Це пояснюється переходом до засад ринкової економіки і, зокрема, пов'язаною з ними лібералізацією нормативно-правових актів щодо створення та функціонування освітніх закладів.

Але, починаючи з 2008 р. кількість студентів, що здобували вищу освіту почала зменшуватись. Цю тенденцію характеризує показник чисельності студентів у розрахунку на 10,0 тис. населення країни (рис. 1).

Як наслідок, на кінець 2016 р. спостерігалось суттєве зменшення вищих навчальних закладів (на 18,2%) у порівнянні з 2011 р. Вважаємо, що динаміка контингенту студентів в Україні протягом цього часу в абсолютному виразі відображає як демографічні тенденції, які існували в країні, так і ставлення до вищої освіти з боку державних структур.

Проаналізуємо витрати державного бюджету на забезпечення діяльності освіти. Головним джерелом фінансування витрат на освіту в цілому й на вищу освіту, зокрема, є кошти державного та місцевих бюджетів. Про динаміку видатків зведеного бюджету на фінансування освіти свідчать дані, показані у табл. 2.

Аналізуючи показники фінансування вищої освіти в Україні за 2000-2016 рр., можна відзначити, що обсяги видатків збільшилися на 28309,5 млн. грн. – з 2285,5 млн. грн. у 2000 р. до 30595,9 млн. грн. у 2016 р. Частка витрат на вищу освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету протягом 2000-2010 рр. мала тенденцію до зростання від 4,7% до 6,6%. Проте, починаючи з 2014 р. цей показник почав поступово зменшуватися – до 4,4% у 2016 р.

Співвідношення видатків зведеного бюджету у відсотках до ВВП постійно коливається. Так, якщо у 2000 р. частка витрат на вищу освіту становила 1,3% від ВВП, а у 2010 р. – мала максимальне значення і дорівнювала 2,3%. Проте, загалом, протягом останнього часу на функціонування і розвиток вітчизняної вищої освіти виділяється менше двох відсотків ВВП. Представлена динаміка свідчить про зниження частки державних витрат на освіту у валовому внутрішньому продукті, що не підтверджує пріоритетність для держави сфери освіти.

Проаналізувавши табл. 3, бачимо, що протягом 2010-2016 рр. кількість студентів вищих навчальних закладів всіх рівнів акредитації, які навчалися за кошти державного бюджету, поступово зменшується. Так, у 2015-2016 рр. вона становила 732018 осіб, що на 194378 студентів менше, ніж у 2010-2011 роках. Кількість осіб, навчання яких фінансувалося за рахунок місцевих бюджетів, відповідно також зменшується з 91006 до 79446 студентів. При цьому питома вага студентів, які навчалися за рахунок державного бюджету у загальній структурі у 2016 році

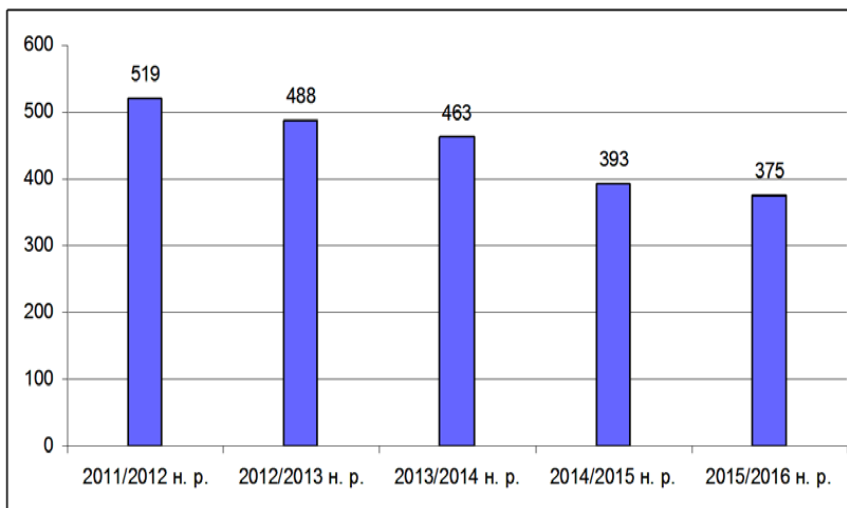

Рис. 1. Динаміка кількості студентів у розрахунку на 10000 населення у 2010-2016 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Таблиця 2

Витрати на освіту в Україні у 2000-2016 рр.

Показники	Роки					
	2000	2005	2010	2014	2015	2016
Видатки зведеного бюджету на освіту, всього, млн. грн.	7085,5	26801,8	79826,0	100105,6	114193,5	109155,2
у тому числі на вищу	2285,5	7934,1	24998,4	28340,5	30981,8	30595,9
Частка витрат на вищу освіту у % до:						
- видатків зведеного бюджету	4,7	5,7	6,6	5,4	4,6	4,4
- ВВП	1,3	1,8	2,3	1,8	1,6	1,9

Джерело: розроблено автором за даними [2]

становить 45,6%. Причиною такого явища є, перш за все, демографічні чинники, а також скорочення Міністерством освіти і науки України обсягу державного замовлення.

Оскільки спостерігається суттєве зменшення кількості студентів, що навчаються за кошти державного бюджету, то кількість осіб, навчання яких фінансується фізичними особами, переважає чисельність студентів, які здобувають освіту за бюджетні кошти. Так, кількість осіб, що навчаються за кошти фізичних осіб у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації у 2015-2016 навчальному році становила 783570 студентів, що на 51552 студентів більше, ніж за рахунок бюджетних коштів. Незважаючи на це, чисельність студентів, які навчаються на платній основі, також поступово з кожним роком зменшується – з 1392085 осіб у 2010-2011 рр. до 783570 осіб у 2015-2016 рр. Причиною цього є зменшення доходів громадян і домогосподарств.

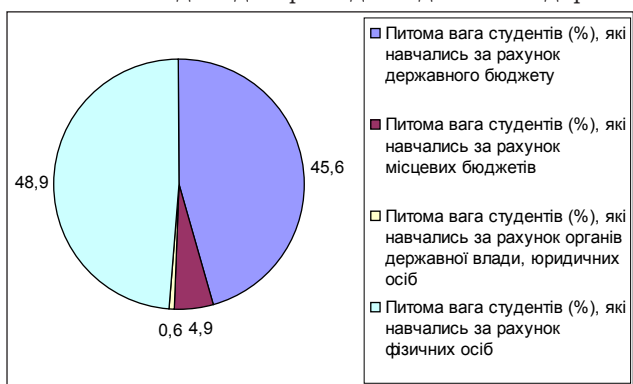

Рис. 2. Питома вага студентів за джерелами фінансування їх навчання у 2015-2016 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Важливе місце серед джерел фінансування діяльності ВНЗ посідають комерційні фінансові ресурси, про що свідчить значення показника питомої ваги студентів, які навчалися у 2015-2016 рр. за рахунок коштів фізичних осіб – 48,9% (рис. 2). Найменшу питому вагу у підготовці фахівців займає фінансування за рахунок коштів органів державної влади та юридичних осіб – 0,6% від загальної кількості випускників.

Як бачимо, структура здобувачів вищої освіти за джерелами фінансування розподілилася майже пропорційно, з незначним перевищенням у бік приватного фінансування.

У державних ВНЗ система фінансування базується на застарілих методах, де основною метою є виконання показників їх діяльності згідно з планами та фінансовими нормативами. Кошти, зароблені ВНЗ, не використовуються достатньою мірою для власного розвитку, зокрема на створення дослідницької бази та співпраці з інституціями реального сектору. Низька заробітна плата викладачів та допоміжного персоналу не сприяє мотивації для їх ефективної праці та призводить до відпливу фахівців до бізнес-структур або за кордон [3, с. 114].

Оскільки основним джерелом фінансування вітчизняних ВНЗ залишається державний бюджет, тенденцією розвитку вітчизняного ринку освітніх послуг є неефективний перерозподіл фінансових ресурсів держави, що надзвичайно ускладнює прийняття необхідних соціально-економічних рішень у суспільному житті.

Оцінка фінансово-економічних результатів діяльності ВНЗ України різного типу показала, що сьогодні в умовах дефіциту бюджетних коштів фінансування державних вищих навчальних закладів відбувається за так званним залишковим принципом, а приватні ВНЗ взагалі не отримують фінансової допомоги з державного бюджету і перебувають на повному самофінансуванні. При цьому приватні вищі навчальні заклади значно більше, ніж державні ВНЗ зазнають негативних зовнішніх впливів. Перш за все, це стосується формування їх доходної частини під впливом тенденцій до зниження набору студентів, обмеження ліцензійних обсягів та цін на освітні послуги, що надаються ними в умовах гостроконкурентного ринку [4, с. 7].

Конкурентоспроможність ВНЗ на ринку освітніх послуг може регулюватися різними методами або прийомами. До прийомів підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг в науковій літературі в основному відносять сукупність ціннових і нецінових методів забезпечення конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність освітніх послуг та професійних програм багато

Таблиця 3

Кількість студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання

Показники	III-IV рівнів акредитації			I-IV рівнів акредитації		
	2010/2011	2014/2015	2015/2016	2010/2011	2014/2015	2015/2016
Усього студентів, осіб, у тому числі навчаються за рахунок:	2066667	1437955	1375160	2418111	1689226	1605270
- державного бюджету	798571	663194	649225	926396	751123	732018
- місцевих бюджетів	14486	12201	14722	91006	82118	79446
- органів державної влади, юридичних осіб	8374	10223	9520	8624	10370	10236
- фізичних осіб	1245236	752337	701693	1392085	845615	783570
Питома вага студентів (%), які навчалися за:						
- рахунок державного бюджету	38,6	46,1	47,2	38,3	44,5	45,6
- місцевих бюджетів	0,7	0,8	1,1	3,8	4,9	4,9
- органів державної влади, юридичних осіб	0,4	0,7	0,7	0,4	0,6	0,6
- фізичних осіб	60,3	52,4	51,0	57,5	50,0	48,9

Джерело: розроблено автором за даними [2]

в чому залежить від конкретних умов, що складаються на ринку освітніх послуг (стан освітнього ринку, асортимент освітніх послуг, ціни, умови оплати та ін.). Іноді ВНЗ достатньо запропонувати більш пільгові умови оплати, щоб освітня послуга набула широкого розповсюдження. ВНЗ використовують цінові методи для представлення нових освітніх продуктів на ринку освітніх послуг, а також для зміцнення позицій у разі раптового загострення проблеми збуту. При безпосередньо цінній конкуренції ВНЗ широко використовують механізм зниження цін, або намагаються запропонувати альтернативні способи вирішення даної проблеми. Так, наприклад дистанційне навчання може бути такою альтернативою, оскільки його собівартість є меншою, ніж очної чи заочної форми освіти. Також ВНЗ можуть використовувати метод прихованої цінової конкуренції. Так, ВНЗ виводять на ринок освітніх послуг новий освітній продукт чи послугу з поліпшеними споживчими властивостями, при чому залишаючи ціну майже незмінною [5].

Щодо конкурентоспроможності української освіти на світовому ринку освітніх послуг, то безумовною є її цінова привабливість. Окрім того, що освіта в нас досить дешева за європейськими мірками, вартість життя в Україні також є доступною. В умовах кризи 2015-2016 років, саме цінова детермінанта визначала привабливість, або, інакше кажучи, конкурентну перевагу українських закладів освіти [6].

Отже, стає актуальним питання збільшення обсягів фінансових ресурсів, залучених із комерційних джерел, зокрема, в частині розширення надання послуг неосвітнього характеру в частині здійснення науково-дослідної роботи вищим навчальним закладом на договірних засадах.

Успішне виконання даного завдання можливе за умови створення науково-виробничого комплексу головним учасником якого повинен стати заклад вищої освіти. При цьому наукова діяльність вищого навчального закладу стає основним джерелом інновацій, а інноваційний продукт – додатковим ресурсом фінансування потреб вищих навчальних закладів. Функціонування даних комплексів є перспективною формою інтеграції освітньої, наукової, виробничої та інноваційної діяльності при переході вітчизняної економіки на інноваційну модель розвитку [7].

Висновки і пропозиції. На потреби української вищої освіти щороку витрачається до двох відсотків ВВП країни. Проблема полягає в ефективності розподілу та використання цих засобів. Розподіл державних коштів відбувається в ручному режимі, на основі непрозорої схеми перемовин та індивідуальних домовленостей з університетами. Надання університетам більшої автономії підвищить конкуренцію між ними. Ті заклади, які будуть розподіляти кошти найефективніше, підвищать якість освіти, до них прийде більше абітурієнтів, вони отримають конкурентну перевагу в порівнянні з іншими.

В сучасних умовах подальший напрямок розвитку модернізації механізму фінансового забезпечення діяльності вищих закладів освіти пов'язаний із удосконаленням управління фінансовими ресурсами, яке спрямоване на підвищення ефективності та результативності бюджетних витрат держави. Необхідно замінити модель проектного фінансування університетів на більш ефективну – модель на основі формули, де, зокрема, крім показників кількості студентів буде враховано й показник результативності роботи закладів вищої освіти.

Список літератури:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/page5>.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: статистичний бюлетень [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-1_03_00_03_2016.htm.
3. Карзун І. Фінансове забезпечення інтеграційних процесів розвитку вищої освіти / І. Карзун // Вісник ТНЕУ. – 2015. – № 2. – С.113-119.
4. Баша І. М. Маркетингові дослідження на ринку освітніх послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І. М. Баша. – К., 2007. – 20 с.
5. Ольшанцева Т. О. Методи підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Ольшанцева Т. О., Бритченко І. Г. – Режим доступу: <http://www.confcontact.olshantseva.htm>.
6. Приймак Н. С. Оцінка конкурентоспроможності закладів освіти в умовах загальноєкономічної кризи [Електронний ресурс] / Н. С. Приймак, А. О. Зінченко. – Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2017/13-1_2017/24.pdf.
7. Люта О. Фінансування закладів вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / О. Люта, Н. Пігуль. – Режим доступу: http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/12345.Liuta_Finansuvannia_zakladiv.pdf.

Ящук Т.А.

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тьчихи

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

Статья посвящена современному состоянию финансового обеспечения функционирования высших заведений образования. Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма и тенденции финансирования высшего образования в Украине. В статье анализируются основные показатели состояния и развития украинской системы образования. Проведено статистическое исследование основных показателей финансирования высшего образования Украины. Изучена структура расходов по источникам финансирования, по форме собственности и функциями, которые выполняет высшее образование.

Ключевые слова: финансовый механизм, финансовое обеспечение, источники финансирования, высшие учебные заведения, образовательные услуги, рынок образовательных услуг.

Yashchuk T.A.

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF FINANCIAL SUPPORT FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Summary

The article is devoted to the current state of financial support for functioning of higher educational institutions. Theoretical issues of the financial mechanism formation and tendencies of financing higher education in Ukraine are studied. The article analyzes main indicators of the state and development of the Ukrainian educational system. The statistical survey of main indicators of financing higher education in Ukraine is conducted. The structure of expenditures by sources of funding, form of ownership and functions performed by higher education is studied.

Keywords: financial mechanism, financial support, sources of funding, higher education institutions, educational services, market of educational services.